

УДК 631.115.1.003.13

**Биба В.А.,
аспірант*,
Білоцерківський національний аграрний університет**

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Проведена в Україні аграрна реформа ставила своєю метою створити необхідні умови для рівноправного розвитку різних форм господарювання на землі. Однією з таких форм, найбільш адекватних ринковим відносинам, є фермерські господарства.

Активне формування фермерських господарств, що розпочалося у 1992 р., у 1998 р. істотно сповільнилося, частина створених суб'єктів господарювання припинили свою господарську діяльність. Поспішне і далеко не завжди продумане проведення аграрних перетворень, наявність адміністративних бар'єрів та інші негативні явища не дозволили в стислі терміни досягти прийнятного

* Науковий керівник: Варченко О.М. – д.е.н., професор

рівня ефективності виробництва фермерських господарств. Це було зумовлено не тільки економічною кризою, характерною для всього національного господарства країни, але і відсутністю концепції розвитку фермерського сектору в загальній структурі багатокладної економіки аграрної галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед важливих зарубіжних досліджень, присвячених проблемам фермерських господарств, відзначимо праці таких авторів, як М. Бакетта, С.Х. Блегборна, Г.Ф. Уоррена, Т.Р. Хеджеса. Детально ними були розглянуті питання організації ферми, поєднання галузей в сімейних господарствах тощо.

Класиками вітчизняного фермерства є О.В. Чаянов, М.Д. Кондратьєв, М.П. Огановський. В їх працях були всебічно досліджені оптимальні соціально-економічні умови існування трудових селянських господарств як основи прогресу в сільському господарстві. Ці ідеї знайшли продуктивне втілення поки що лише в зарубіжних країнах.

Теоретичні основи розвитку фермерських господарств в новітній історії України розробили такі вчені-економісти, як В.К. Збарський, М.Й. Малік., В.Я. Мессель-Веселяк та інші. Проте, зміна економічних умов господарювання вимагає перегляду теоретичних основ функціонування фермерських господарств.

Постановка завдання. Метою дослідження є розробка теоретичних, методологічних положень і практичних рекомендацій щодо функціонування фермерських господарств України.

Виклад основного матеріалу дослідження. За даними Державної служби статистики України, на кінець 2016 року кількість діючих фермерських господарств становила 33682 одиниць, що складає понад 70 % від загальної кількості економічно активних сільськогосподарських підприємств.

За даними Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру, середня площа сільськогосподарських угідь, які обробляються фермерським господарством становить 78 га.

Із загальної кількості діючих фермерських господарств 75 % мають в обробітку земельні ділянки площею до 100 га.

За останні 10 років кількість фермерських господарств, які мають в обробітку на праві власності та користування земельні ділянки загальною площею не більше 100 га скоротилася більш ніж на 20 %. Останнє підтверджує, що фермерські господарства, які мають в обробітку невеликі площі (до 100 га з урахуванням корпоративних прав) потребують підтримки.

Наразі у загальній структурі виробництва валової продукції сільського господарства частка фермерських господарств залишається незначною – на рівні 6-8% на рік. При цьому основний обсяг власної сільськогосподарської продукції фермерськими господарствами генерується в галузі рослинництва – понад 90%.

Виробництво м'яса фермерськими господарствами у 2016 році становило 56,3 тис. тонн, що займає 2,4% у структурі виробництва м'яса, молока – 183,6 тис. тонн (1,8%), яєць – 95,3 млн штук (0,6%), вовни – 55 тонн (2,6%), меду – 124 тонни (0,2%).

Всього фермерських господарств, які реалізують на забій сільськогосподарських тварин, нараховується 934 одиниць, тих, які займаються виробництвом молока – 673 одиниць, яєць – 65 фермерських господарств.

У фермерських господарствах на початок 2017 року нараховувалось: великої рогатої худоби – 105,7 тис. голів, що займає 2,9% у структурі чисельності поголів'я в країні, корів – 39,9 тис. голів (1,9%), свиней – 273,0 тис. голів (4,1%), овець та кіз – 40,1 тис. голів (3,4%), коней – 1,5 тис. голів (0,5%), птиці – 2,1 млн голів (1,0%), бджолосімей – 5,3 тисяч (0,2%). Тому доцільно зосередити увагу на розвитку у фермерських господарствах та кооперативах галузей тваринництва, насамперед скотарства.

Нині діяльність даної категорії сільськогосподарських підприємств регламентується Законом України «Про фермерське господарство», де зазначено, що «Фермерське господарство є формою підприємницької діяльності громадян, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, здійснювати її переробку та реалізацію з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм у власність або користування, у тому числі в оренду, для ведення фермерського господарства, товарного сільськогосподарського виробництва, особистого селянського господарства, відповідно до закону» [1].

У світовій практиці під фермерським господарством розуміється індивідуально-сімейне або корпоративне сільськогосподарське підприємство на власній або орендованому земельній ділянці. Фермером вважається власник або орендар такого підприємства. Однак таке визначення фермерства не цілком підходить для вітчизняної дійсності, так як зникають відмінності між фермерським і особистим селянським господарством, що не дозволяє повною мірою відобразити специфіку сучасного етапу розвитку приватного, тобто індивідуально-сімейного сектора сільської економіки. Незважаючи на те, що між цими двома формами господарювання більше схожості, ніж відмінностей, вони являють собою на нинішньому етапі розвитку аграрного сектора якісно різні інституції. Різниця їх полягає в тому, що ці форми господарювання історично виникли і розвиваються в Україні в рамках різних інститутів, які характеризуються специфічними відносинами з державними та місцевими

органами самоврядування, сільськогосподарськими підприємствами різних організаційно-правових форм господарювання.

На основі узагальнення дослідження з проблем становлення і розвитку фермерських господарств вчених-аграрників С.М. Булгакова, В.Ф. Левитського, О.В. Чаянова, М.П. Макарова запропоновано концепції селянського господарства:

1. Концепція селянського господарства як господарства підприємницького, в якому господар наймає самого себе у ролі робітника. «Мотивація підприємця-селянина – отримати в результаті вкладення свого капіталу різницю між валовим доходом і витратами виробництва» [2]. Дана концепція господарства можлива «тільки в умовах функціонування ринкових відносин».

2. Концепція селянського господарства як трудового сімейного, в якому сім'я в результаті затрат матеріальних і людських ресурсів отримує єдиний трудовий дохід. Дана концепція існує в умовах відсутності товарного-грошових відносин.

Розвиток трудових селянських господарств О.В. Чаянов пов'язував з відсутністю в них найманої праці і розвитку кооперацією. Він вважав, що селянське господарство – це дрібне виробництво, в основі якого лежить сільська родина як джерело формування трудових ресурсів. Обсяг виробництва і його подальший розвиток безпосередньо залежить від потреб членів сільського домогосподарства. О.В. Чаянов відзначав, що особисте селянське виробництво є більш стійким до несприятливих змін соціального середовища [3]. Дійсно, розглядаючи вітчизняний аграрний сектор економіки, процеси розпаду колективних сільськогосподарських підприємств, можна зробити висновок про те, що фермерські господарства стійкіші до несприятливих змін зовнішнього середовища, гнучкі і мобільні, не регламентовані в своїй діяльності. Схожу думку про стійкість селянських господарств до проявів деструктивних явищ в економіці країни так само висловлював Ю.С. Баландін, вважаючи, ефективно ведення селянського господарства повністю впливає на рівень фінансового благополуччя сільської сім'ї [4].

Х. Фрідман вважає, що поняття «фермерське господарство» не застосовується до сімейних трудових господарств без наявності розвинених ринків робочої сили, земель сільськогосподарського призначення, фінансових ресурсів та товарів. Частково погоджуємося з цією точкою зору, проте, хотілося б зауважити, що і сімейні селянські господарства не можуть існувати без наявності майнового потенціалу, матеріальних засобів, кваліфікованих працівників [5].

На протигагу О.В. Чаянову, П.А. Столипін в своїх працях робив пріоритет на створення фермерства з великими земельними ділянками і найманою працею, створення класу «справжніх господарів», фермерів європейського зразка. Дані напрямки досліджень і практичної діяльності не були підтримані радянським урядом, і в основу державної політики була покладена інша концепція. Проводячи порівняльну оцінку селянських і великих поміщицьких господарств, О.В. Чаянов, як і інші вчені, виступав проти ізолюваного, замкнутого розвитку дрібних селянських господарств, оскільки «існування товарного капіталістичного господарства дає можливість формувати надходження до сімейного бюджету у вигляді заробітної плати» [6]. Таким чином, О.В. Чаянов одним з перших виділив, що основною умовою ефективного сільськогосподарського виробництва є інтеграція великих і малих форм сільськогосподарських підприємств.

До важливих відмінних рис фермерського господарського устрою в Україні відносять перш за все: належність до малого сільського підприємництва; висока соціально-економічна мотивація селян до праці на землі; повна юридична та економічна відповідальність за результати своєї діяльності; самостійність в забезпеченні виробничими ресурсами; обмежене використання найманої робочої сили. Слід зазначити, що сімейний характер фермерських господарств дозволяє найбільш повно проявити творчий потенціал селян. Адже, на відміну від найманого працівника, сімейний фермер є набагато ініціативнішим. Приватна власність на землю, що лежить в основі фермерського господарства підвищує відповідальність власника за використання наявної землі та інших засобів виробництва.

Більшість вчених вважають, що фермерські господарства об'єднують дві істотно відмінні одна від одної групи: трудові сімейні селянські господарства з малими площами сільськогосподарських угідь та низьким рівнем товарності і висококонцентровані фермерські господарства підприємницького типу, які характеризуються високим рівнем товарності виробництва [7]. При цьому автори вважають, і ми з ним погоджуємося, що розвиток малих форм сільськогосподарського виробництва до ефективного рівня неможливо без державної підтримки і переходу до сучасних технологій виробництва.

Розвиток фермерських господарств є важливим чинником виживання, фізичного відтворення людських ресурсів, а також основою відродження сільських територій та створення нових робочих місць. Малі форми господарювання вирішують проблему продовольчого забезпечення сільських домогосподарств.

Фермерство – самостійна форма господарювання, що характеризується наступними ознаками: спосіб життя, широке коло обов'язків, підвищена інтенсивність праці, багатофункціональність, інтеграція управлінських і виконавських обов'язків, відсутність вищестоящої організації,

підприємницька орієнтація. Тут спостерігається підвищена інтенсивність праці насамперед за рахунок того, що фермер виконує велике коло обов'язків, інтегруючи в одній особі управлінські та виконавські функції. Соціально-економічна природа фермерських господарств, з нашої точки зору, проявляється і в їх підприємницькій орієнтації.

Фермер поєднує функції господаря, керівника і підприємця, тому значення фермерського укладу полягає в більш сильній їх соціально-економічній мотивації до ефективної праці. До теперішнього часу не склалося єдиної точки зору на сутність фермерських господарств як особливої форми підприємництва. Одні дослідники, а їх більшість, що не розрізняють терміни «селянське» і «фермерське» господарство, інші знаходять істотну різницю між ними, вважаючи, що метою селянського господарювання є задоволення потреб свого домогосподарства і реалізація на ринку лише надлишків виробленої продукції. Якщо виходити з вчення основоположників типовий теорії селянознавства, селянське господарство є насамперед трудове, де використовуються виключно власна (сімейна) робоча сила. Фермерське ж господарство має явно виражений підприємницький характер і націлене на отримання прибутку, що впливає на формування особливостей його виробничої діяльності, формування більш розвинених економічних відносин із зовнішнім середовищем, високим рівнем товарності виробництва, залученням на постійній основі найманих працівників.

Однак, з нашої точки зору, незважаючи на деякі характерні ознаки, соціально-економічна природа розвитку як селянського, так і фермерського господарства практично одна і та ж. Адже фермерство в розвинених країнах не відразу стало мати виражену підприємницьку спрямованість. Таким чином, ми вважаємо, що фермерське господарство це мале сімейне сільськогосподарське підприємство з розвинутою приватною власністю, що працює на принципах підприємництва і ринкових відносин.

Це далеко не повний перелік основних ознак, які характеризують як споживчий (натуральний), так і підприємницький тип селянського господарства і відображають певну відмінність, покладену в термінах «селянське» і «фермерське». В основі цих особливостей – еволюція власності, яка в кожній країні проходила по-своєму в залежності від специфіки трансформації їх суспільно-політичного життя, традицій в сільському співтоваристві. Ми згодні з позицією деяких вчених, які вважають, що з точки зору капіталізації відносин власності на практиці можуть існувати існують два типи селянського господарства - трудове споживче та підприємницьке [8]. Таким чином, висока соціально-економічна мотивація фермерів до праці на землі, повна економічна і юридична відповідальність за результати своєї діяльності, самостійність у забезпеченні виробничими ресурсами, використання найманої робочої сили дають всі підстави віднести фермерські господарства до малих форм підприємництва на селі. В цілому фермерські господарства як форма господарської організації знайшли свою соціально-економічну нішу в багатоукладному аграрному виробництві в умовах проведеного курсу на переважну підтримку великих сільськогосподарських підприємств. Дослідження генезису фермерських господарств показує, що найчастіше вони виділяються з відносно середніх господарств. Найменше фермерів виділяється з висококонцентрованих сільськогосподарських підприємств, і як не парадоксально, з дуже економічно слабких господарств корпоративного сектору аграрної економіки. Це, звичайно, не випадково, так як люди в своїх діях і вчинках керуються перш за все особистими економічними інтересами. Працівники економічно міцних підприємств, що мають високі доходи і перспективи подальшого професійного зростання не стануть йти зі сприятливого соціально-економічного середовища і починати займатися самостійним веденням виробництва, яке по суті засновано на самоексплуатації. Що стосується економічно слабких господарств, то тут картина інша: для організації фермерського господарства працівнику підприємства, крім виділення земельного наділу, необхідний і майновий пай, який збиткове підприємство не в змозі виділити.

Фермерське господарство має низку переваг, обумовлених відносно малими його розмірами, сімейної основою. Тут не потрібен спеціальний контроль і облік використання праці працівників, а тому й не потрібен громіздкий і дорогий апарат обліку та управління. Поєднання в особі фермера одночасно функцій працівника, керівника і власника забезпечує раціональне використання землі, максимальне врахування всіх умов виробництва, оперативне реагування на ринкову кон'юнктуру.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, на основі узагальнення наукових досліджень вчених нами було конкретизовано термін «фермерське господарство» як юридично і економічно самостійний вид аграрного бізнесу, що визнається суб'єктом господарювання, який організовується окремим громадянином і членами його домогосподарства, здійснює переважно товарне виробництво сільськогосподарської продукції на основі ефективного використання ресурсного потенціалу.

На сучасному етапі фермерські господарства формуються на основі розширення діяльності особистих селянських господарств шляхом виділення та закріплення додаткових земельних ділянок, а також шляхом реорганізації збиткових господарств корпоративного сектору аграрної економіки.

Розвиток фермерських господарств в сучасних умовах сприяє створенню додаткових робочих місць, відродженню занедбаних сільських поселень. Фермерство покликане відродити дух підприємництва, а у взаємодії з іншими формами господарювання і аграрний сектор в цілому.

Створення і розвиток фермерства в Україні це не тільки шлях до вирішення продовольчої проблеми. Головним є розвиток аграрного підприємництва, що представляє собою необхідний напрям становлення ринкових відносин в аграрному секторі економіки та реалізації стимулюючої ролі ринкового механізму.

Бібліографічний список

1. Про внесення змін до Закону України "Про фермерське господарство" щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств. Закон України від 31.03.2016 р. № 1067-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1067-19>
2. Макаров Н.П. Организация сельского хозяйства / Н.П. Макаров. – М. : Изд-во "Экономическая жизнь". – 1927. – 588 с.
3. Чаянов А.В. Крестьянское хозяйство: Избранные труды / [редкол. сер.: Л. И. Абалкин (пред.) и др.]. – М. : Экономика, 1989. – 492 с.
4. Баландин Ю.С. Крестьянское хозяйство / Ю.С. Баландин. – М. : Агропромиздат, 1992. – 80 с.
5. Шанин Т. Великий незнакомец: Крестьяне и фермеры в современном мире / Т. Шанин. – М. : Прогресс-Академия, 1992. – 428 с.
6. Чаянов А.В. Основные идеи и формы организации сельскохозяйственной кооперации / А.В. Чаянов. – М. : Наука, 1991. – 454 с.
7. Фермерські господарства: сучасний стан та проблеми розвитку / І.М. Демчак, І.В. Свиноус, Д.М. Микитюк, О.П. Сидорук, В.А. Биба // Продуктивність агропромислового виробництва. – 2016. – № 28. – С. 43-49.
8. Збарський В.К. Особливості трансформації сільських домогосподарств у сімейні фермерські господарства / В. К. Збарський, Ю. Ю. Алексеєва // Економіка АПК. – 2017. – № 7. – С. 23-29.

References

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2016), The Law of Ukraine "On Amendments to the Law of Ukraine "On Farmers" regarding stimulating the creation and operation of family farms of March 31, 2016, No. 1067-VIII", available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1067-19> (access date October 20, 2017).
2. Makarov, N.P. (1927), *Organizatsiya selskogo khozyaystva* [Organization of agriculture], Izd-vo "Ekonomiceskaya zhizn", Moscow, Russia, 588 p.
3. Chayanov, A.V. (1989), *Krestyanskoye khozyaystvo: Izbrannyye trudy* [Peasant farming: Selected works], Ekonomika, Moscow, Russia, 492 p.
4. Balandin, Yu.S. (1992), *Krestyanskoye khozyaystvo* [Peasant farming], Agropromizdat, Moscow, Russia, 80 p.
5. Shanin, T. (1992), *Velikiy neznakomets: Krestyane i fermery v sovremennom mire* [The great stranger: Peasants and farmers in the modern world], Progress-Akademiya, Moscow, Russia, 428 p.
6. Chayanov, A.V. (1991), *Osnovnyye idei i formy organizatsii krestyanskoy kooperatsii* [Basic ideas and forms of organization of peasant cooperation], Nauka, Moscow, Russia, 454 p.
7. Demchak, I.M., Svyunous, I.V., Mykytiuk, D.M., Sydoruk, O.P., and Byba, V.A. (2016), "Farms: current state and development problems", *Produktivnist ahropromyslovoho vyrobnytstva*, no. 28, pp. 43-49.
8. Zbarskyi, V.K. and Alieksieieva, Yu.Yu. (2017), "Features of the transformation of rural households in family farms", *Ekonomika APK*, no. 7, pp. 23-29.

Биба В.А. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ УКРАЇНИ

Мета. Розробка теоретичних, методологічних положень і практичних рекомендацій щодо функціонування фермерських господарств України.

Методика дослідження. У процесі дослідження застосовувалися такі методи: статистичного аналізу – для дослідження динаміки та структури розвитку фермерських господарств; порівняння – для аналізу сучасного стану та тенденцій розвитку; монографічний – для вивчення виробничо-господарської діяльності фермерських господарств; абстрактно-логічний – для формулювання висновків.

Результати. Конкретизовано термін «фермерське господарство», як юридично і економічно самостійний вид аграрного бізнесу, що визнається суб'єктом господарювання, який організовується окремим громадянином та членами його домогосподарства, який здійснює переважно товарне виробництво сільськогосподарської продукції на основі ефективного використання ресурсного потенціалу. Встановлено, що розвиток фермерських господарств в сучасних умовах сприяє створенню додаткових робочих місць, відродженню занедбаних сільських поселень. Визначено, що створення і розвиток фермерства в Україні це не тільки шлях до вирішення продовольчої проблеми, але необхідний напрям становлення ринкових відносин в аграрному секторі економіки.

Наукова новизна. Здійснено групування фермерських господарств за типом власності, розмірами і рівнем товарності виробництва. Визначено дві істотно відмінні одна від одної групи: трудові сімейні селянські господарства з малими площами сільськогосподарських угідь та низьким рівнем товарності і висококонцентровані фермерські господарства підприємницького типу, які характеризуються високим рівнем товарності виробництва.

Практична значущість. Отримані результати дослідження показують, що фермерське господарство має низку переваг, обумовлених відносно малими його розмірами, сімейної основою. Тут не потрібен спеціальний

контроль і облік використання праці працівників, а тому їй не потрібен громіздкий і дорогий апарат обліку та управління. Поєднання в особі фермера одночасно функцій працівника, керівника і власника забезпечує раціональне використання землі, максимальне врахування всіх умов виробництва, оперативне реагування на ринкову кон'юнктуру.

Ключові слова: фермерство, підприємництво, сімейне господарство, селянське господарство, товарність.

Byba V.A. THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE FUNCTIONING OF UKRAINIAN FARMS

Purpose. The aim of the article is the development of theoretical, methodological and practical recommendations on the functioning of Ukrainian farms.

Methodology of research. The following methods are used in the process of research: statistical analysis – to study the dynamics and structure of the development of farms; comparison – to analyze the current state and development trends; monographic – for the study of production and economic activities of farms; abstract and logical – for the formulation of conclusions.

Findings. The term “farm” is concretized as a legally and economically independent type of agrarian business, which is recognized as a business entity, which is organized by a single citizen and members of his household who mainly produces commodity production of agricultural products on the basis of the effective use of the resource potential.

It is established that the development of farms in modern conditions contributes to the creation of additional workplaces, the revival of abandoned rural settlements. It is determined that the creation and development of farming in Ukraine is not only a way to solve the food problem, but the necessary direction of formation of market relations in the agrarian sector of the economy.

Originality. The grouping of farms by type of ownership, size and level of marketability of production is carried out. There are two essentially different groups: family labor farms with small areas of agricultural land and low level of marketability and highly concentrated farms of entrepreneurial type, which are characterized by a high level of commodity production.

Practical value. The obtained results of the research show that the farm has a number of advantages, due to its relatively small size, family basis. It does not require special control and accounting for the use of labor, and therefore does not require a cumbersome and expensive accounting and control unit.

The combination of both functions represented by farmer worker, manager and owner ensures efficient use of land, the maximum consideration of production conditions, rapid response to market conditions.

Key words: farming, entrepreneurship, family farming, peasant farming, marketability.

Быба В.А. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ФЕРМЕРСКИХ ХОЗЯЙСТВ УКРАИНЫ

Цель. Разработка теоретических, методологических положений и практических рекомендаций по функционированию фермерских хозяйств Украины.

Методика исследования. В процессе исследования применялись следующие методы: статистического анализа – для исследования динамики и структуры развития фермерских хозяйств; сравнения – для анализа современного состояния и тенденций развития; монографический – для изучения производственно-хозяйственной деятельности фермерских хозяйств; абстрактно-логический – для формулировки выводов.

Результаты. Конкретизирован термин «фермерское хозяйство», как юридически и экономически самостоятельный вид аграрного бизнеса, что признается субъектом хозяйствования, который организовывается отдельным гражданином и членами его домохозяйства, который осуществляет преимущественно товарное производство сельскохозяйственной продукции на основе эффективного использования ресурсного потенциала. Установлено, что развитие фермерских хозяйств в современных условиях способствует созданию дополнительных рабочих мест, возрождению заброшенных сельских поселений. Определено, что создание и развитие фермерства в Украине это не только путь к решению продовольственной проблемы, но необходимое направление становления рыночных отношений в аграрном секторе экономики.

Научная новизна. Осуществлена группировка фермерских хозяйств по типу собственности, размерам и уровню товарности производства. Определены две существенно отличающиеся друг от друга группы: трудовые семейные крестьянские хозяйства с малыми площадями сельскохозяйственных угодий и низким уровнем товарности и высококонцентрированные фермерские хозяйства предпринимательского типа, характеризующиеся высоким уровнем товарностью производства.

Практическая значимость. Полученные результаты исследования показывают, что фермерское хозяйство имеет ряд преимуществ, обусловленных относительно малыми его размерами, семейной основой. Здесь не требуется специальный контроль и учет использования труда работников, а потому и не нужен громоздкий и дорогой аппарат учета и управления. Совмещения в лице фермера одновременно функции работника, руководителя и владельца обеспечивает рациональное использование земли, максимальный учет всех условий производства, оперативное реагирование на рыночную кон'юнктуру.

Ключевые слова: фермерство, предпринимательство, семейное хозяйство, крестьянское хозяйство, товарность.